

Michał Sajewicz

Lublin

Transformacja imion chrześcijańskich mieszkańców XVI-wiecznego miasta Kleszczele na Podlasiu

Słowa kluczowe: Podlasie, Kleszczele, XVI w., imiona chrześcijańskie, transformacja

1. Część wstępna

Kleszczele powstały na granicy ziemi bielskiej z brzeską, w miejscu przeprawy przez rzekę Nur (obecnie Nurzec) na trakcie prowadzącym z Grodna do Brześcia. Autor monografii o Kleszczelach M. Roszczenko zauważa: „Okolice te były dogodnym miejscem na założenie miasta. Właśnie tutaj droga do Brześcia rozgałęziała się na Drohiczyn i dalej na Warszawę. Przebiegała tędy także droga z Brześcia do Bielska. To skrzyżowanie kilku dróg dodatkowo przemawiało za utworzeniem w tym miejscu lokalnego ośrodka miejskiego. Rzeka Nur (Nurzec) przepływająca przez Kleszczele nie była co prawda żeglowną, ale umożliwiała budowanie młynów, niezbędnych przecież w każdym ówczesnym mieście” [Roszczenko 2002, 24]. J. Zieleniewski uważa, że już w XIV–XV w. najprawdopodobniej istniał tu wielkksiążęcy dwór myśliwski [Zieleniewski 1991, 201]. Odmiennego zdania jest M. Roszczenko, który reprezentuje pogląd, „że nie był to dwór myśliwski, ponieważ w dokumencie lokacyjnym Kleszczel wspomina się o *paszni dwornej*. Wynikałoby z tego, że było tam jakieś gospodarstwo rolne, coś na wzór późniejszego folwarku z odpowiednimi zabudowaniami. W średniowieczu na bardziej uczęszczanych traktach, a z tych z reguły korzystali królowie i książęta, co kilkadziesiąt kilometrów musiały znajdować się jakieś zabudowania – dwory wielkksiążęce, w których ich orszaki mogły znaleźć pożywienie i schronienie na nocleg” [Roszczenko 2001, 24]. Podobny pogląd

wyraża również znany badacz historii Podlasia A. Jabłonowski [Jabłonowski 1909b, 30].

Historyczna nazwa Kleszczele pojawiła się w dokumentach już w XV wieku [*Miasto i gmina Kleszczele*]. Znamiennej datę w historii Kleszczeli stanowi jednak rok 1513. W tym właśnie roku po śmierci królowej Heleny, wdowy po królu i wielkim księciu litewskim Aleksandrze, dobra wielkoksiążęce na Podlasiu, wraz z Bielskiem, Surażem, Brańskiem, Narwią i Kleszczelami, zostały zastawione Radziwiłłom [Jabłonowski 1909a, 107]. „Właśnie wojewoda wileński i kanclerz wielki litewski Mikołaj Mikołajewicz Radziwiłł na polecenie króla Zygmunta Starego dokonał pierwszej nieudanej lokacji miasta. [...] Niestety nie wiemy, w którym roku ta pierwsza, nieudana próba założenia miasta miała miejsce” [Roszczenko 2002, 25]. I. Sankiewicz podaje rok 1506 [Sankiewicz 1845, 172–179], natomiast M. Roszczenko za bardziej prawdopodobny uznaje termin późniejszy i sytuuje go „pomiędzy 1513, kiedy podlaskie królewszczyzny przechodzą we władanie Radziwiłłów, a 1522 r. – rokiem śmierci kanclerza [Roszczenko 2002, s. 25].

W 1523 r. większość królewszczyzn na Podlasiu, w tym również Kleszczele, wykupił od Radziwiłłów Olbracht Gasztołd, ówczesny wojewoda wileński i starosta bielski. Jemu to właśnie król Zygmunt Stary, jako formalny właściciel tych ziem, ponownie polecił lokować miasto Kleszczele. Król zatwierdził lokację Gasztołda i nadał miastu prawo chełmińskie swym przywilejem lokacyjnym z 22 marca 1523 roku [*Kamera Wojenna i Domen Prus Nowowschodnich*].

W 1553 roku Królowa Bona, żona Zygmunta Starego, wykupiła z rąk Olbrachta Gasztołda królewszczyzny ziemi bielskiej, w tym również Kleszczele. Królowa uważała, że królewszczyzny są zarządzane niewłaściwie i przynoszą dochody mniejsze od oczekiwanych. Dlatego też z inicjatywy królowej Bony dokonano na Podlasiu w 1560 roku pomiary włócznej, która przyczyniła się do zwiększenia przychodów z czynszu oraz ułatwiła ściąganie powinności.

Liczba mieszkańców Kleszczeli w połowie XVI wieku jest trudna do ustalenia, ponieważ brak jest na ten temat dokładnych informacji w źródłach. M. Roszczenko szacuje, że w tym czasie w Kleszczelach zamieszkiwało około 2000 osób. Autor stwierdza, że „jest to szacunek bardzo niedokładny, ale wydaje się, iż liczba mieszkańców bynajmniej nie została zawyżona. Potwierdza go zresztą szacunek oparty na ilości domów. Otóż dwadzieścia lat później (1580) było w Kleszczelach 385 domów i jeżeli odliczymy nawet owych dwanaście pustych, to i tak możemy liczbę mieszkańców Kleszczeli szacować na około 2000, zakładając, że rodzina w owym okresie liczyła średnio co najmniej 5–6 osób” [Roszczenko 2002, 39]. M. Roszczenko zauważa, że Kleszczele były w XVI wieku drugim pod względem licz-

by mieszkańców miastem Podlasia, ustępując jedynie Bielskowi [Roszczenko 2002, 39–40].

Ludność osiedlająca się w Kleszczelach pochodziła głównie z pobliskich wsi i miast ziemi bielskiej. Sądząc po imionach XVI-wiecznych mieszkańców tego miasta, zamieszkiwali tu głównie Rusini (80–90%) i Polacy (10%) [Roszczenko 2002, 40–41]. Pierwsze wzmianki o żydowskich mieszkańcach Kleszczeli pochodzą dopiero z 1580 roku. W tym czasie w Kleszczelach mieszkała jedna rodzina żydowska [E. R. 1934, 130].

M. Roszczenko, zauważa, że stosunkowo łatwo „jest określić przynależność etniczną [XVI-wiecznych mieszkańców Kleszczeli – M. S.] na podstawie imion, jeżeli były one typowe (albo wyłączne) dla prawosławia bądź katolicyzmu, np. *Prokop, Chwiedor, Onikiej, Taras* czy *Szczesny, Bartosz, Wojciech*. Trudniej to uczynić, jeżeli dane imię popularne było w obu wyznaniach, np. *Paweł, Piotr, Michał*, tym bardziej, iż lustrator często takie imiona nawet w odniesieniu do Rusinów podaje w wersji polskiej. Mamy więc przypadki, kiedy ten sam człowiek raz jest zapisywany jako *Jakub*, a następnie *Jacz* czy też *Jan* i *Iwan, Leon* i *Lewon*” [Roszczenko 2002, 40].

Słusznie zauważają badacze dziejów Podlasia, że pomiaru włóczna, „dokonana ze względów fiskalnych, ma dziś ogromne znaczenie historyczne. Rejestry pomiarowe dają nam pierwszy, niekiedy jedyny, obraz poszczególnych miejscowości w dawnych stuleciach. Jest to właściwie pierwszy spis mieszkańców, czy raczej rodzin, ponieważ wymienieni są tylko właściciele określonych działek gruntów” [Roszczenko 2002, 34].

W rejestrach pomiarowych sporządzonych w 1560 r. w Kleszczelach przez S. Dziewiałtowskiego Skoczka uwzględniono ponad 600 właścicieli placów i gruntów w mieście i w pięciu sąsiednich wsiach, zwanych przedmieściami: Dobrowoda, Nurzec, Kosna, Babicze (Kuzawa) i Trubianka [*W województwie podlaskim w ziemi bielskiej lustracja starostwa kleszczelewskiego*; Roszczenko 2002, 323–360] Nazwiska w tym czasie były jeszcze dość rzadkie, najczęściej więc w rejestrach podawano imię i przydomek właściciela gruntów.

Rejestry pomiarowe z 1560 r. są doskonałym i najwcześniejszym źródłem wiedzy o antroponimii szesnastowiecznych mieszkańców miasta Kleszczele i okolicznych wsi-przedmieść, w szczególności o ich imionach i przydawkach, a także o początkach kształtowania się miejscowego systemu nazwiskowego [por. Sajewicz 2014].

Celem artykułu jest próba opisu transformacji imion chrześcijańskich XVI-wiecznych mieszkańców miasta Kleszczele i jego przedmieść, występujących w dokumencie lustracyjnym sporządzonym przez S. Dziewiałtowskiego Skoczka w 1560 roku. Były to w zdecydowanej większości ludowe

odpowiedniki kanonicznych imion prawosławnych i katolickich. Formy te ukształtowały się w rezultacie transformacji dopasowującej imiona kanoniczne do struktury fonetycznej przyjmującego systemu językowego [por. Roszczenko 1979, zob. także *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. I, 1980]. „Różnice fonetyczne zarejestrowane w odnotowanych formach imion mogą być rezultatem adaptacji imion chrześcijańskich, interferencji, określonych procesów zachodzących w rozwoju języka, jak i fluktuacji dźwiękowej o cechach przypadkowości” [Tichoniuk 2000, 15].

Wspomniany proces wpłynął na znaczne zróżnicowanie form imion mieszkańców XVI-wiecznego Podlasia, w tym również miasta Kleszczele. Niejednokrotnie w jednej miejscowości notowano kilka, a nawet kilkanaście odpowiedników imienia kanonicznego. B. Tichoniuk zauważa, że „niejednolitość fonetyczna, której dowody odnajdujemy w dokumentach tego okresu, spowodowana mogła być także niedoskonałością ortograficzną lub normami języka kancelaryjnego, w którym sporządzono akta. Na ewentualne pojawienie się tej lub innej litery mógł mieć wpływ również i sam pisarz lub kopista” [Tichoniuk 2000, 15].

Kanoniczne formy imion, pochodzące najczęściej z języka greckiego, hebrajskiego i łacińskiego, przekształcały się także w wyniku zmian morfologicznych. W rezultacie imiona chrześcijańskie upodobały się do form imion słowiańskich. Wspomniany proces polegał na wymianie lub odrzuceniu części końcowych imion kanonicznych, a także na ich skróceniu do dwu- lub jednosylabowych segmentów imion (ucięcia nagłosowe, śródgłosowe, wygłosowe, mieszane) oraz na dodaniu odpowiednich formantów słowotwórczych. Niejednokrotnie oba te zabiegi były stosowane jednocześnie [Tichoniuk 2000, 14–60; Tichoniuk 2004, 157–162; Sajewicz 2012, 173–181].

2. Transformacja imion chrześcijańskich XVI-wiecznych mieszkańców miasta Kleszczele na Podlasiu

Imiona mieszkańców miasta Kleszczele w połowie XVI w. z rzadka pokrywały się z ich odpowiednikami kanonicznymi, por. np. *Dawid* – cerk. *Давид*, *Kołon* – cerk. *Конон*, *Nikita* – cerk. *Никита*, *Nikon* – cerk. *Никон*, *Roman* – cerk. *Роман*, *Timon* – cerk. *Тимон*. Czasem były tożsame z imionami używanymi przez Polaków: por. np. *Andrzej*, *Jakub*, *Michał*, *Szymon*, *Szczęsny*.

Formy imienne XVI-wiecznych mieszkańców Kleszczeli najczęściej w znaczny sposób różniły się od swoich odpowiedników cerkiewnych, por. *Alus* – cerk. *Алусандр*, *Antys* – cerk. *Антисим*, *Chacz* – cerk. *Хачумон*, *Cham*

– cerk. *Фома, Chancko* – cerk. *Фантин, Chrocъ* – cerk. *Флор, Chotan* – cerk. *Аммон, Dacz* – cerk. *Даниил, Froł* – cerk. *Флор, Нарип* – cerk. *Агафон, Helian* – cerk. *Илья, Нгусъ* – cerk. *Григорий, Нуръ* – cerk. *Гурий, Јаско* – cerk. *Иакинф, Јагуwon* – cerk. *Иларион, Јottuch* – cerk. *Евтихий, Јuchно* – cerk. *Евфимий, Kalisz* – cerk. *Каллистрат, Кocz* – cerk. *Константин, Kopach* – cerk. *Конон, Кucz* – cerk. *Акутий, Lasko* – cerk. *Илья, Łucz* – cerk. *Лука, Mielech* – cerk. *Емилиан, Ochrym* – cerk. *Ефрем, Olichwier* – cerk. *Елевферий, Опacz* – cerk. *Ионафан, Рас* – cerk. *Ипатий, Piecz* – cerk. *Петр, Pierchur* – cerk. *Порфирий, Sacъ* – cerk. *Исаак, Siechen* – cerk. *Евсигний, Sieliwon* – cerk. *Сильван, Supron* – cerk. *Софроний, Wołos* – cerk. *Власий, Zuch* – cerk. *Исихий*.

Adaptacja fonetyczna [por. Tichoniuk 2000, 15–25] imion cerkiewnych polegała m.in. na:

a) zastąpieniu dźwięków obcych rodzimymi:

- zamianę spółgłoski *f* na *ch*, np. cerk. *Анфим* – *Anchit*, cerk. *Евфимий* – *Juchno*, cerk. *Ефрем* – *Ochrym*, cerk. *Исихий* – *Zuch*, cerk. *Софония* – *Sachnieu*, cerk. *Трофим* – *Trochim*, cerk. *Фантин* – *Chancko*, cerk. *Фома* – *Chota*, *Chat*, *Chatko*;
- zamianę spółgłoski *f* na *chw*, np. cerk. *Елевферий* – *Olichwier*, cerk. *Парфений* – *Parchwien*, cerk. *Феодор* – *Chwedor*, *Chwiedko*, *Chwiedula*, cerk. *Феона* – *Chwien*;
- zamianę spółgłoski *f* na *p*, np. cerk. *Агафон* – *Huron*, *Hарип*, cerk. *Афанасий* – *Panas*, *Panasz*, cerk. *Евстафий* – *Ostap*, cerk. *Иосиф* – *Josip*, cerk. *Никифор* – *Niczuror*, cerk. *Софроний* – *Supron*, cerk. *Стефан* – *Stapan*;
- zamianę spółgłoski *f* na *t*, cerk. *Анфим* – *Antys*, cerk. *Фарнакий* – *Tartocz*; cerk. *Фома* – *Tomasz*, *Totko*;

b) wymianie samogłoski *g* na *h*, np. cerk. *Агафон* – *Hарип*, *Huron*, cerk. *Герасим* – *Harasim*, cerk. *Григорий* – *Hгус*, *Hгуско*, *Hгусъ*, *Hгусъко*, *Hгуч*, *Hгуп*, *Hгуч*, *Hгуч*, cerk. *Гавриил* – *Hauryło*, *Hauryło*, *Hacz*, cerk. *Галактион* – *Halka* (m), cerk. *Гордий* – *Hordiey*, *Hurodic*, cerk. *Герасим* – *Harasim*, *Haraczym*, cerk. *Гурий* – *Hurcz*, *Hurecz*, cerk. *Игнатий* – *Ihnat*;

c) występowaniu pojedynczej głoski na miejscu obcej grupy samogłoskowej:

- *aa* – *a*, por. cerk. *Исаак* – *Sacz*;
- *aa* – *o*, por. cerk. *Авраам* – *Awron*;
- *eo* – *e*, por. cerk. *Симеон* – *Siemien*; cerk. *Феодор* – *Chwedor*, *Chwiedko*, *Chwiedzko*, *Chwiedula*, por. cerk. *Феона* – *Chwien*;
- *eo* – *o*, por. cerk. *Симеон* – *Siemon*;

- *eo* – *u*, por. cerk. *Георгий* (\geq *Jeorgius*, *Jeorius* \geq *Jurgi*, *Jurg*, *Jurga*, *Jur*) – *Jurko*;
 - *ii* – *i*, por. cerk. *Гавриил* – *Hawryło*, cerk. *Даниил* – *Daniło*, cerk. *Михаил* – *Michał*, *Misko*;
 - *io* – *e*, por. cerk. *Дионисий* – *Denis*, *Denisz*;
 - *io* – *o*, por. cerk. *Иосиф* – *Josko*;
 - *oa* – *a*, por. cerk. *Иоаким* – *Jakim*, cerk. *Иоанн* – *Ian*, *Jan*, *Jancko*, *Janicz*;
- d) występowaniu spółgłosek erpentetycznych, np. cerk. *Иларион* – *Jarywon*, cerk. *Иоанн* – *Iwan*, *Jwan*, cerk. *Кион* – *Kiwoń*, cerk. (stare) *Леон* – *Lewon*, *Lewoń*, cerk. *Леонтий* – *Lewontij*, cerk. *Лукиан* – *Łukijan*, cerk. *Родион* – *Radiwon*;
- e) pojawieniu się spółgłoski pojedynczej na miejscu spółgłoski zdwojonej (degeminacja):
- *ll* – *l*, cerk. *Каллиник* – *Kalenik*, *Kalienik*, *Kalennik*, *Kalenyk*, *Kaliniuk*, cerk. *Каллистрат* – *Kalis*, *Kalisz*;
 - *mm* – *m*, cerk. *Аммон* – *Choman*;
 - *nn* – *n*, cerk. *Иоанн* – *Jan*, *Jwan*, cerk. *Сеннис* – *Sanisko*, cerk. *Иоанникий* – *Onikiey*, *Onikej*;
 - *pp* – *p*, cerk. *Филипп* – *Philip*;
 - *ss* – *s*, cerk. *Соссий* – *Susko*;
 - *tt* – *t*, cerk. *Аттий* – *Hacz* ($cz \leq t$);
 - *ww* – *w*, cerk. *Аввакум* – *Awoczko*, *Woczko*, cerk. *Савва* – *Sawka*;
- f) pojawieniu się spółgłoski zdwojonej na miejscu spółgłoski pojedynczej (geminacja), np. cerk. *Афанасий* – *Rannas*, cerk. *Апрониан* – *Pronniec*, cerk. *Каллиник* – *Kalinnik*, cerk. *Павел* – *Rawell*;
- g) uproszczeniu grup spółgłoskowych:
- *ks* – *s* ($\geq z$), cerk. *Максиан* – *Mazan*;
 - *mp* – *p* ($\geq b$), cerk. *Латрад* – *Lebied*, *Lebieda*, *Lebiecz*;
 - *mps* – *ps*, cerk. *Сампсон* – *Samko*¹;
 - *nst* – *st*, cerk. *Костын*, *Kostian*, *Kostyan*, *Kostia*, *Kostiuk*;
 - *wf* – *f* ($\geq ch$), cerk. *Евфимий* – *Juchno*;
 - *wf* – *f* ($\geq chw$), cerk. *Елевферий* – *Olichwier*;
 - *wks* – *ks* ($\geq x$), cerk. *Авксентий* – *Xionko*;
 - *wst* – *st*, cerk. *Евстафий* – *Ostap*, *Ostapko*.
- h) braku głosek na początku imienia (afereza):
- *a*: cerk. *Аввакум* – *Woczko*, cerk. *Агафон* – *Harun*, *Huron*, cerk. *Азадан* – *Zdan*, cerk. *Акютий* – *Kucz*, *Kuczko*, cerk. *Аммон* –

¹ Forma *Samko* może także pochodzić od imienia cerk. *Самуил*.

Монко, cerk. *Апроніан* – *Progniesz*, cerk. *Афанасій* – *Rapas*, *Rappas*, *Rapasz*, cerk. *Іоаннікый* – *Onikiej*;

- *i*: cerk. *Іоаннікый* – *Onikiej*, *Onikiej*, *Omikiej*, cerk. *Іонафан* – *Onacz*, *Onaczko*, cerk. *Іпатый* – *Rac*, *Pać*, *Racz*, *Raczko*, *Raczuk*, cerk. *Ісак* – *Sacz*, cerk. *Ісидор* – *Sidor*, *Sydor*, cerk. *Ісидый* – *Zuch*, cerk. *Іуліан* – *Ulan*, cerk. *Іустиніан* – *Uscian*, *Ustian*, *Ustyan*;
- *j*: cerk. *Евстафый* (*Jewstafij*) – *Ostar*, *Ostarcko*, cerk. *Елевферый* (*Jelewfierij*) – *Olichwier*, cerk. *Елусей* (*Jelisiej*) – *Olisiej*, cerk. *Емилиан* (*Jemilian*) – *Amielian*, *Omilian*, *Omelian*, *Omielian*, cerk. *Ефрем* (*Jefriet*) – *Ofrem*, *Ochrym*;

i) wymianie samogłosek nagłosowych imienia:

- *a* – *o*: cerk. *Аверкый* – *Owierko*, cerk. *Алексій* – *Oleksiej*, *Olie-xiej*, *Olexiej*, *Olexiej*, *Olixiej*, *Olixiej*, *Olexa*, *Oliexa*, cerk. *Анисий* – *Onisko*, cerk. *Анастасій* – *Onosko*;

j) występowaniu głosek protetycznych przed *a* i *e*:

- *h*: cerk. *Аммон* – *Choman* (\leq *Hotan*), cerk. *Аттый* – *Hacz*, cerk. *Ілья*, pol. *Eliasz*, por. podl. *Heliasz*, *Hielijasz* [por. Tichoniuk 2000, 83] – *Helian*;
- *w*: cerk. *Акила* – *Wakuła*, cerk. *Іеремія* – *Wieriemiej*,

k) występowaniu głoski *j* na miejscu samogłoski *i* przed *a*, *o*, *u*, np. cerk. *Іоаким* – *Jakit*, cerk. *Іоанн* – *Jwan*, cerk. *Іосиф* – *Josko*;

l) występowanie pełnogłosu, np. cerk. *Власий* – *Wołos*.

W analizowanych imionach chrześcijańskich znalazły także swoje odzwierciedlenie procesy zachodzące w przyjmującym systemie językowym [por. Tichoniuk 2000, 18–22]. Są to głównie różnorodne i rozbudowane wymiany głosek, które w znacznym stopniu różnicowały imiona kanoniczne i ich odpowiedniki występujące w XVI-wiecznych Kleszczelach.

W poddanym analizie materiale odnotowano m. in. następujące wymiany samogłoskowe:

- *a* : *e*: cerk. *Дамиан* – *Demian*, *Decz*, cerk. *Лампад* – *Lebied*, *Lebieda*, *Lebiecz*;
- *a* : *o*: cerk. *Аввакум* – *Awoczko*, *Woczko*, cerk. *Авраам* – *Awron*, cerk. *Анастасій* – *Onosko*, cerk. *Патапый* – *Rotar*, cerk. *Сильван* – *Sieliwon*, cerk. *Тарасий* – *Toraz*², cerk. *Татион* – *Tocz*, cerk. *Фарнакий* – *Tarmocz*;
- *a* : *u*: cer. *Агафон* – *Huron*;

² Mniej prawdopodobne jest wyprowadzanie badanej formy imiennej od imienia *Taraz-jusz*.

- *e* : *a*: cerk. Герасим – *Harasim*, cerk. Ермолай – *Jarmosz*, cerk. Сеннис – *Sanko*, *Sanisko*³;
- *e* : *i*: cerk. Алексий – *Olixiej*, cerk. Елевферий – *Olichwier*, cerk. Ефрем – *Ochryt*; *Olixiej*, cerk. Лаврентий – *Ławryt*;
- *e* : *o*: cerk. Авксентий – *Xionko*;
- *i* : *a*: Зинов – *Zan*, *Zań*;
- *i* : *e*: cerk. Евсигний – *Siechen*, cerk. Емилиан – *Amielian*, *Otielian*, *Otelian*, *Mieliech*, *Mielien*, cerk. Зиновий – *Zien*, *Zienko*, cerk. Каллиник – *Kalennik*, *Kalenik*, *Kalenyk*, cerk. Михай – *Miekiecz*, *Miekiecz*, cerk. Сильван – *Sieliwon*, cerk. Симеон – *Siemion*;
- *i* : *o*: cerk. Фотин – *Chaton*;
- *i* : *u*: cerk. Акила – *Wakula*; cerk. Евтихий – *Joltuch*, *Jottuch*; cerk. Киприан – *Kyrpian*, *Kurpian*;
- *o* : *a*: cerk. Родион – *Radko*, cerk. Софония – *Sachmey*, *Sachniey*, *Sachto*, cerk. Фотин – *Chaton*;
- *o* : *e*: cerk. Порфирий – *Pierchur*, *Pierchucz*;
- *o* : *u*, por. cerk. Агафон – *Harun*, cerk. Вукол – *Wakula*, cerk. Косма – *Kuzta*, *Kużta*, cerk. Николай – *Mikula*, cerk. Софроний – *Supryn*;
- *u* : *a*: Вукол – *Wakula*;
- *u* : *o*: cerk. Фрументий – *Pronniec*;

Do licznych należą również wymiany spółgłosek. Szczególnie często występują alternacje spółgłosek typu:

- *t* : *c/cz/ć*: cerk. Аввакум – *Awoczko*, *Woczko*, cerk. Акутий, Акустий – *Kucz*, *Kuczko*, cerk. Акутион – *Kucz*, *Kuczko*, cerk. Артемий – *Arcys*, *Arcyś*, cerk. Димитрий – *Mic*, *Micz*, *Mucz*, cerk. Дукитий – *Ducz*, cerk. Ипатий – *Rac*, *Pać*, *Racz*, *Raczko*, *Raczuk*, cerk. Исаак – *Sacz*, cerk. Кутоний – *Kucz*, *Kuczko*, cerk. Лука – *Łucz*, *Łuczko*, cerk. Лукиан – *Łuc*, *Łucz*, *Łuczko*, cerk. Матвей – *Маско*, *Ма́ско*, *Масз*, cerk. Нектарий – *Niecz*, cerk. Никифор – *Niczypor*, cerk. Петр – *Piecz*, cerk. Татион – *Tocz*;

Nieco rzadsze są wymiany spółgłosek typu:

- *s* : *sz*: Афанасий – *Panasz*, cerk. Дионисий – *Denisz*, cerk. Каллистрат – *Kalisz*;
- *ch* : *s*: cerk. Михаил – *Misko* (\leq *Mis*), cerk. Стасий – *Stas*⁴;
- *ch* : *sz*: cerk. Пахомий – *Paszka* (\leq *Pach*), cerk. Тимофей \geq *Timoch* – *Timosz*, *Tymosz*;
- *st* : *szcz*: cerk. Солост – *Soleszcz*;

³ Formy *Sanko*, *Sanisko* mogą także pochodzić od imienia cerk. Aleksandr.

⁴ Forma *Stas* może również pochodzić od imienia Stanisław.

Odnotowano również sporadyczne wymiany spółgłosek typu:

- *d* : *dz*: cerk. *Феодор* – *Chwiedzko*;
- *l* : *k*: cerk. *Иулиан* – *Ulan*, cerk. *Пелый* – *Pielko*;
- *ł* : *t*: cerk. *Власий* – *Wolos*, cerk. *Лонгин* – *Lowin*, cerk. *Малахия* – *Malko*, *Malka* (m), *Malos*, cerk. *Павел* – *Ra'łucz*, cerk. *Павел* – *Rawlis*;
- *m* : *n*: cerk. *Авраам* – *Awron*;
- *n* : *m*: cerk. *Андроник* – *Dromiecz*, cerk. *Николай* – *Mikula*;
- *n* : *w*: cerk. *Лонгин* – *Łochwin* (interwersja);
- *s* : *z*: cerk. *Косма* – *Kuzma*, cerk. *Тарасий* – *Taraz*;
- *w* : *t*: cerk. *Евтихий* – *Jottuch*, *Jottuch* (interwersja);
- *w* : *ŷ*: cerk. *Гавриил* – *Ha'ryło*, cerk. *Павел* – *Ra'łucz*. cerk. *Савва* – *Sa'ka*;

Należy ponadto odnotować zjawisko interwersji, np. cerk. *Лонгин* – *Łochwin*, *Łochwin*, i metatezy, np. cerk. *Флор* – *Chrocz*⁵, rozdzielenie grup spółgłoskowych samogłoską, np. cerk. *Гордый* – *Hurodic*, kontrakcji, np. cerk. *Азадан* – *Zdan*, cerk. *Иларион* – *Jarywon*. Nie mniej ważną rolę pełniły również opozycje spółgłosek pod względem dźwięczności – bezdźwięczności i palatalności – niepalatalności.

W analizowanym materiale antroponimicznym odnotowano również cechy wynikające ze wzajemnego oddziaływania na siebie dwóch systemów imienniczych – prawosławnego i katolickiego [por. Tichoniuk 2000, 23–25]. Z języka polskiego zapożyczono następujące formy imion, które były używane przez mieszkańców miasta Kleszczele w połowie XVI w.: *Andrzej*, *Bardko*, *Bartosz*, *Bartos*, *Bazyli*, *Grzegorz*, *Grześ*, *Jerzy*, *Jacko*, *Jan*, *Jurek*, *Staśko*, *Szczepan*, *Szymon*, *Tomko*. Forma graficzna imion *Andrzej*, *Ianko*, *Mikołaj*, *Moysiey*, *Olexiey*, *Olexiej*, *Sebastyan*, *Woyciech*, *Woytek*, *Xionko* została ukształtowana zgodnie z tradycją obowiązującą w języku polskim w okresie powstania badanego dokumentu lustracyjnego (XVI w.). Za hybrydalne należałoby natomiast uznać formy typu *Wawres*, *Wawrys*, które powstały od imion polskich *Wawrzenc*, *Wawrzyniec*. Zwraca jednak uwagę oddanie polskiego *rz* pod wpływem ruskim przez *r*. Polszczyzna wywarła również wpływ na ukształtowanie się form imion *Denis* i *Sydor*, które tradycyjnie są oddawane w polszczyźnie z twardą wymową spółgłosek, por. także formy typu *Wasył*, *Tychon*. Z kolei formy *Anhicz*, *Mihał*, *Trohim*, *Trohym* zaliczamy do hiperpoprawnych, ukształtowanych pod wpływem wschodniosłowiańskim. Natomiast formy hiperpoprawne *Bochdan*, *Siechen* uformowały się pod wpływem języka polskiego.

⁵ Imię cerk. *Флор* jest pochodzenia łacińskiego, por. wschl. nazwisko *Frolak* (metateza).

Poddane analizie imiona mieszkańców XVI-wiecznego miasta Kleszczele zawierają zazwyczaj więcej niż jedno przekształcenie fonetyczne. Formy imienne typu *Olichwier* – cerk. *Елевферуй*, *Juchno* – cerk. *Евфимуй*, *Jołtuch* – cerk. *Евмухуй*, *Jotluch* – cerk. *Евмухуй* zawierają nawet kilka takich przekształceń.

Proces adaptacji morfologicznej [Tichoniuk 2000, 26–40] imion chrześcijańskich polegał na upodobnieniu ich struktury do form rodzimych. W tym celu dokonywało się skracanie imion chrześcijańskich do jednej lub dwóch sylab i dodawanie do imion skróconych rodzimych formantów sufiksalnych.

Często ulegały wymianie końcowe części imion, np. cerk. *Алексуй* – *Alexiey*, cerk. *Андрей* – *Andrui*, cerk. *Гордый* – *Hordiey*, cerk. *Мокий* – *Mokiej*. Końcowe części imion kanonicznych mogły ulegać również odrzuceniu, np. cerk. *Анисуй* – *Anis*, cerk. *Василуй* – *Wasil*, cerk. *Макарий* – *Maкар*, cerk. *Парфений* – *Parchwien*, cerk. *Прокопуй* – *Prokor*, cerk. *Тарасуй* – *Taras*.

Formy imion powstawały:

- z początkowej części imienia cerkiewnego, np. cerk. *Дукитуй* – *Ducz*, cerk. *Зиновуй* – *Zien*, cerk. *Зион* – *Zan*, *Zań*, cerk. *Каллистрат* – *Kalis*, *Kalisz*, cerk. *Климент* – *Klim*, *Kłyt*, cerk. *Лаврентий* – *Ławren*, *Ławryn*, cerk. *Лукиан* – *Luc*, *Łucz*, cerk. *Матфей* – *Macz*, cerk. *Нектаруй* – *Niecz*, cerk. *Петр* – *Piecz*;
- z końcowej części imienia cerkiewnego, np. cerk. *Исидор* – *Sidor*, cerk. *Поликарип* – *Karp*⁶;
- ze środkowej części imienia cerkiewnego, np. cerk. *Акутуй* – *Kucz*, cerk. *Димитрий* – *Mic*, *Micz*, cerk. *Ипатуй* – *Pac*, *Pać*, *Pacz*, cerk. *Исихуй* – *Zych*;
- z dwu różnych części imienia cerkiewnego, np. cerk. *Константин* – *Kot*, *Зион* – *Zan* [por. Tichoniuk 2000, 28]⁷.

Do skróconych form imion chrześcijańskich często dodawano sufiksy hipokorystyczne, które wносиły do imion określone znaczenie emocjonalne. Najczęściej dodawano formant z podstawowym *k* w części sufiksальной, por. np. *Bard-ko*, *Hryc-ko*, *Jur-ko*, *Kucz-ko*, *Onis-ko*, *Pas-ko*, *Paszko*, *San-ko*, *Stecz-ko*, *Was-ko*, *Pacz-uk*. Często również wykorzystywano sufiksy z podstawowym *c*, *cz*, *ć*, por. *Hry-c*, *Cha-cz*, *Hry-cz*, *Ste-cz*, *Hry-ć*, *Jarm-ocz*, z podstawowym *ch*, por. np. *Kon-ach*, *Piel-uch*, z podstawowym *sz*, *s*, *ś*,

⁶ Imię *Karp* może także pochodzić od gr. *karpos* ‘owoc’.

⁷ Forma imienna *Zan* mogła powstać w wyniku elizji środkowego elementu imienia cerkiewnego oraz alternacji *o*: *a*, *Зион* ≥ *Zan*. Por. także formę *Sien*, która powstała z dwu różnych części imienia pochodzenia hebrajskiego *Siemion*.

por. np. *Grze-s*, *Sta-s*, *Bart-os*, *Mart-ys*, *Mat-ys*, *Bart-osz*, z podstawowym *n*, *ń*, por. np. *Hry-n*, *Hry-ń*. Pozostałe typy formantów sufiksalnych dodawano do skróconych form imiennych rzadziej. Odnotowano także nieliczne przypadki dołączania sufiksów do pełnych form imion chrześcijańskich.

Słusznie zauważył B. Tichoniuk, że materiał antroponimiczny zawarty „w dawnych aktach sporządzonych według wszystkich zasad panującego języka kancelaryjnego nie jest wolny od ówczesnej niedoskonałości ortograficznej. Struktury graficzne niektórych nazw mogą zawierać także zmiany wprowadzane (najczęściej nieświadomie) przez osobę sporządzającą dokument. Dlatego też różnice pomiędzy zmianami fonetycznymi a graficznymi są niekiedy trudno uchwytnie” [Tichoniuk 2000, 25]. Uwaga ta dotyczy m.in. używanych w XVI w. w Kleszczelach form imiennych, które w wygłosie zawierają grafemy *c*, *cz* i *ć*. Analiza materiału wykazała, że grafem *cz* mógł być wówczas użyty na oznaczenie trzech różnych dźwięków – [c], [cz] i [ć], por. np. antroponimy *Sac Burmistrz* i *Sacz Burmistrz* odnoszące się do tego samego mieszkańca miasta Kleszczele [Tichoniuk 2000, 31].

Pomimo licznych niedoskonałości i ewidentnych pomyłek, rejestr pomiarowy włóczęj starostwa kleszczelewskiego z 1560 r. stanowi doskonałe źródło wiedzy o imiennictwie osobowym mieszkańców tego miasta podlaskiego w połowie XVI w. i o początkach kształtowania się na tym terenie systemu nazwiskowego.

3. Uwagi końcowe

W rejestrach pomiarowych sporządzonych w 1560 r. w Kleszczelach przez S. Dziewiałtowskiego uwzględniono ponad 600 właścicieli placów i gruntów w mieście i w pięciu sąsiednich wsiach-przedmieściach. Nazwiska w tym czasie były jeszcze dość rzadkie, najczęściej więc w rejestrach podawano imię i przydomko właściciela gruntów.

Rejestry pomiarowe z 1560 r. są doskonałym i najwcześniejszym źródłem wiedzy o antroponimii XVI-wiecznych mieszkańców Kleszczeli i okolicznych wsi, w szczególności o ich imionach i przydomkach, a także o początkach kształtowania się miejscowego systemu nazwiskowego.

Celem niniejszego opracowania był opis męskich form imiennych używanych przez mieszkańców miasta Kleszczele i jego przedmieść w połowie XVI w. Były to w zdecydowanej większości ludowe odpowiedniki imion cerkiewnych, rzadziej katolickich. Formy te ukształtowały się w rezultacie przekształceń struktury imion kanonicznych mających na celu dopasowanie ich do systemu językowego miejscowych gwar ukraińskich. Kanoniczne formy

imion, pochodzące najczęściej z języka greckiego, hebrajskiego i łacińskiego, najczęściej przekształcały się w wyniku daleko idących ucięć (nagłosowych, śródgłosowych, wygłosowych, mieszanych) i dodawania odpowiednich formantów słotwórczych. Niejednokrotnie oba te zabiegi były stosowane jednocześnie.

Literatura

- Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. I, red. S. Glinka, A. Obregbska-Jabłońska J. Siatkowski, 1980, Wrocław.
- Jabłonowski A., 1909a, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VI: *Podlasie (województwo)*, cz. II, Warszawa (*Źródła Dziejowe*, t. XVII).
- Jabłonowski A., 1909b, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VI: *Podlasie (województwo)*, cz. III, Warszawa (*Źródła Dziejowe*, t. XVII).
- Kamera Wojenna i Domen Prus Nowowschodnich w Białymstoku. Archiwum Państwowe w Białymstoku, sygn. 2674.
- Miasto i gmina Kleszczele*, <http://www.kleszczele.pl/>
- R. E., 1934, *Kleschtscheli*, [in:] *Encyclopaedia Judaica das Judentum in Geschichte und Gegenwart*, Bd. 10, Berlin.
- Roszczenko M., 2002a, *Kleszczele*, Bielsk Podlaski – Kleszczele.
- Roszczenko M., 2002b, *Aneks*, [w:] *Kleszczele. Кляццелі*. Bielsk Podlaski – Kleszczele.
- Roszczenko M., 1979, por. *Gwary okolic Kleszczel, Fonetyka, fleksja*, Lublin (maszynopis rozprawy doktorskiej przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. M. Lesiowa, Archiwum UMCS w Lublinie).
- Sajewicz M., 2012, *Jednozgłoskowe formy skróconych imion osobowych używanych na Podlasiu wschodnim w XVI–XVII wieku*, „Acta Albaruthenica” 12, red. M. Khau stovich, M. Timoszuk, Warszawa, s. 173–181.
- Sajewicz M., 2014, *Imiennictwo męskie miasta Kleszczele i okolic na Podlasiu w połowie XVI stulecia*, „Studia Białorutenistyczne” 8, red. M. Korzeniowski, S. Kawalou, M. Sajewicz, Lublin.
- Sankiewicz I., *Miasto Kleszczele na Podlasiu, z przydaniem wiadomości o Jadźwin-gach*, „Biblioteka Warszawska”, 1845, t. III,
- W województwie podlaskim w ziemi bielskiej lustracja starostwa kleszczelewskiego przez Dziewiattowskiego w roku tysiąc pięćset sześćdziesiątym czyniona z pomiarem włoczną y placową*, [Źródło: Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kamera Wojenna i Domen Prus Nowowschodnich w Białymstoku, sygn. 2674].
- Tichoniuk B., 2004, *Transformacja nazwisk wschodniosłowiańskich w Polsce na przykładzie niektórych struktur antroponimicznych z sufiksem -uk/-czuk*, [w:] *Ze studiów nad językami i literaturami wschodniosłowiańskimi*, red. B. Tichoniuk, W. Wilczyński, Zielona Góra.

Zieleniewski J., 1991, *Rejestr pomiarowy włóczęj Kleszczel z 1560 roku*, „Studia Podlaskie”, t. III.

TRANSFORMATION IN THE STRUCTURE OF CANONICAL FIRST NAMES
IN THE TOWN OF KLESZCZELE IN PODLASIE IN THE MID-16TH CENTURY

S U M M A R Y

The land survey records made in 1560 in Kleszczele by S. Dziewiałowski list over 600 owners of plots and land in the town and in the five neighboring villages-suburbs. At that time surnames were comparatively rare, therefore the records usually listed the first name and nicknames of the owner of land.

The land survey records of 1560 are the excellent and earliest source of information about anthroponyms of the 16th-century inhabitants of Kleszczele and the surrounding villages, in particular about their first names and nicknames, and about the beginnings of the development of the local surname system.

The purpose of the present study is to describe male first-name forms used by the inhabitants of the town of Kleszczele and its suburbs in the mid-16th century. The overwhelming majority were the folk equivalents of Orthodox first names, less often of Catholic ones. These forms developed as a result of transformations in the structure of canonical first names, aiming to adjust them to the language system of the local Ukrainian dialects. The canonical forms of first names, most often originating from Greek, Hebrew and Latin, were usually transformed as a result of far-reaching truncations (initial, medial, and final) and additions of appropriate derivational morphemes. The two procedures were frequently used at the same time.

Michał Sajewicz e-mail: msajewicz@gmail.com